

M. HASIUK

JOTVINGIŲ KALBOS REKONSTRUKCIJOS KLAUSIMAI

Pastaruoju laiku vis labiau domimasi jotvingių kalba. Tą domėjimasi, atrodo, labiausiai kelia jotvingių krašto ir greta jo esančios teritorijos vietovardžių tyrinėjimas. Nemažą reikšmę turi taip pat dabartinių tarmių aprašymas, archeologiniai ir istorijos tyrinėjimai bei nauji šaltiniai¹. Iš istorijos šaltinių žinome, kad jotvingių gentys gyveno tarp prūsų ir lietuvių. Jotvingius ir jų kraštą kaimynai vadino įvairiai: rusai – *ятвяги, Дойнова*, lenkai – *Jaczwingi, Jaczwyagi*, vokiečiai – *Sunderlandt, Sudowerlant, Sudlant*, lenkų ir vokiečių lotyniškuose šaltiniuose rašoma *Jatwesen, terra Jatwezenorum, Jatwesonie, Jentuesones, Jentuosi, Getuesia, Denowe, Sudovia, Pollexiani, Polesitae*. Iš šaltinių žinome, kad taip įvairiai buvo vadinami ir šio krašto gyventojai, ir jų kraštas².

Apie jotvingių kalbos vietą baltų kalbų grupėje yra skirtingų nuomonių. Vieni mano, kad ši kalba artimesnė prūsų kalbai, t. y. vakarų baltų kalbai, kiti – kad lietuvių kalbai, t. y. rytų baltų kalbai.

Dauguma kalbininkų ir kitų mokslų atstovų, pvz., K. Būga, J. Gerulis, E. Endzelynas, E. Frenkelis, K. O. Falkas ir kt., mano, kad jotvingius reikia priskirti prie prūsų genčių, o jų kalbą – prie rytų prūsų dialektų. J. Otrembskis, V. Mažiulis, A. Vanagas, Z. Zinkevičius ir kt. teigia, kad jotvingių kalba buvo atskira kalba, artima prūsų kalbai. J. Otrembskis dar pažymi, kad jotvingių kalba buvo artimesnė negu prūsų kalba, slavų kalboms. Šią koncepciją paneigia A. Vanagas³, J. Kabelka⁴ ir Z. Zinkevičius⁵. Pastarasis pabrėžia: „... jotvingiai nebuvo viena gentis, bet

¹ Зинкявичюс З. Польско-ятвяжский словарь? // Балто-славянские исследования. 1983. М., 1984. Т. 3. С. 21; Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynelis? // Baltistica. 1985. Т. 21, sąs. 1. P. 61–82; 1985. Т. 21, sąs. 2. P. 184–194; Ochmański J. Nieznany autor „Opisu krajów“ z drugiej połowy XIII wieku i jego wiadomości o Baltach // Lituano-Slavica Posnaniensia. 1985. Т. 1. S. 107–114.

² Būga K. RR III, 126–130, Kamiński A. Jaćwież, Łódź, 1953; Nalepa J., Jaćwiegowie: Nazwa i lokalizacja. Białystok, 1964.

³ Vanagas A. Jotvingiai: Kalbos reliktai // Mokslas ir gyvenimas. 1974. Nr. 2. P. 19–21.

⁴ Kabelka J. Baltų filologijos įvadas. V., 1982. P. 38.

⁵ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos kilmė // Lietuvių kalbos istorija. V., 1984. Т. 1. P. 287.

tam tikras vakarinių baltų genčių junginys, kuriame vyravo gausiausia ir stipriausia jotvingių gentis. Matyt, atskirų genčių kalba gerokai skyrėsi⁶. Atkreipsime dėmesį, kad čia pavartotas pasakymas „genčių kalba“. Ta pati nuomonė buvo jau pareikšta J. Kabelkos darbe⁷. P. Skardžius laiko jotvingių gentį pereinamąja tarp lietuvių ir prūsų. A. Bezenbergeris priskiria jotvingių kalbą prie lietuvių kalbos. Šiai koncepcijai pritaria keletas istorikų. Iš naujai surasto šaltinio „Descriptiones terrarum“ matyti, kad jotvingiai sudarė atskirą gentį, nes ten tarp išvardytų baltų genčių yra jotvingiai (*Jetwesia, Ituesi*)⁸. Galbūt ir jų kalba buvo skirtinga nuo prūsų ir lietuvių kalbos.

Norėdami apibūdinti jotvingių kalbos tyrinėjimo problemas, rodosi, galėtume jas skirstyti į tris sritis. Pirmą iš jų, labiausiai išvystyta, – toponimika, antra – labai susijusi su pirmąja – leksika ir atskiri morfologijos klausimai⁹, prie trečios priskirtume fonetiką ir fonologiją. Nors diachroniniuose tyrinėjimuose pastarosios sudaro labai svarbią sritį, bet dėl rašytų paminklų stokos jos negalėjo būti pakankamai išplėtotos, todėl pirmiausia reikia pasirūpinti jų pagrindais. Trečiosios srities duomenų panaudojimas pirmosiose dviejose sityse būtų neabejotinai naudingas dalykas. Čia pabandytume pasvarstyti jotvingių vokalizmo ir konsonantizmo klausimus, kurie ateityje galbūt padės nors iš dalies nustatyti fonologijos sistemos vienetus.

Tyrinėjimuose remiamasi jotvingių kalbos charakteristika, pagrįsta bendrais su prūsų kalba bruožais ir priešpriešinama lietuvių kalbos bruožams. Jotvingių kalba dažniausiai apibūdinama dviem fonetiniais požymiais. Pirmiausia minėtini diftongai *ei* ir *ai*, išlikę prūsų kalboje, bet pavirtę diftongu *ie* lietuvių ir latvių kalbose, pvz.: *Deivóniškiei*, k. Vilkaviškio r., *Deivoniškiai*, k. Kapsuko r., *Dievóniškės*, k. Vilniaus r., *Dievėniškės*, k. Šalčininkų r.; *Seinai*, mst., tarm. *Sainai*, l. *Sejny*, *Sajno* ež. netoli Augustavo, ir *Sienis*, ež. Trakų r.

Jotvingių kalboje taip pat kaip ir prūsų bei latvių kalbose yra *s*, *z* ten, kur lietuvių kalboje *š*, *ž*, pvz., *Veisiejai*, mstl., ir *Veisiėjis*, ež. Lazdijų r., bet *Viešà*, Krašonos int., Utenos r., *Viešià*, Zversos int., Kauno r., *Viešintà* iš *Viešinto* ež., Anykščių r., *Viešinta*, iš *Viešio* ež., Utenos r.; *Bėrznykas*, seniau mstl., dabar k., l. *Berzniki*, po karo *Beržniki*, nuo 1975 m. *Beržniki*, netoli Seinų, bet *Bėržininkai*, k. Ignalinos r.

Pasikeitimas *s*, *z* ir *š*, *ž* yra žinomas bendriniuose daiktavardžiuose pietų aukštaičių tarmėje. Jotvingių substratu galima laikyti minėtą pakitimą *Ašašninkų* kaime

⁶ Zinkevičius Z. Lituano-Jatvingica // Tarptautinė baltistų konferencija 1985 m. spalio 9–12 d.: Pranešimų tezės. V., 1985. P. 119.

⁷ Op. cit. P. 33.

⁸ Ochmański J. Op. cit. P. 108.

⁹ Plg. Vanagas A. Op. cit. P. 20–21.

(kitaip Kabėliai II), Varėnos r., pvz., *asã·sni·kai* „Ašašninkai“, *ã·zaras* „ežeras“ ir t. t. Kai kuriuose žodžiuose z vietoje ž yra Zietelos tarmėje, pvz., *bazni·ča* || *bazni·ča* „bažnyčia“, *za·sis* || *zã·sẽ* || *za·sẽ* „žasis“, *ziemà* „žiema“¹⁰.

J. Otremskis sieja s, z tarimą lenkų tarmėse su vadinamuoju mozūravimu, kuris atsirado dėl jotvingių lenkėjimo¹¹.

Jotvingių kalbos tyrinėjimuose svarbiausią vietą užima toponimika, ypač hidronimija. Tai matyti iš K. Būgos, K. O. Falko, J. Otremskio, B. Savukyno, A. Vanaogo, T. Zdancevičiaus ir M. Kondratiuko studijų. Ta kryptimi ir toliau dirbama. Kai kurie jotvingių kalbos požymiai laikomi bendrai priimtais, pvz.: anksčiau minėti diftongų *ei* ir *ai* skirtumai, s, z prūsų, jotvingių ir latvių, o diftongo *ie* lietuvių ir latvių bei *š, ž* lietuvių kalboje. Prie morfologijos skirtumų priklauso priesagos: a) *-ing-*, pvz., *Apsingė*, Nemuno dš. int., *Apsingės* k., Varėnos r., *Apsingis*, ež. Veismūnų k., Varėnos r., *Nedingis*, up., Merkio dš. int., Varėnos r. iš *Nedingio* ež., *Stabingis*, ež., l. *Sztabinki*, *Stabingio* k., l. *Sztabinki*, netoli Seinų; b) *-ynas*, pvz., *Aleksynas*, *Saulynas* ir *lapynas* „maža lapė“; c) galūnė *-(i)ūs*¹², pvz., *Alytūs*, mst., *Gystūs*, Nemuno dš. int., *Gystėnų* k. Jurbarko r., *Skirziūs*, ež. Vikanastrų k., Lazdijų r.

Dabar nelengva nustatyti jotvingių kalbos fonologinės sistemos vienetus. Norint juos rekonstruoti, reikia atsižvelgti į pietų aukštaičių (vakarų dzūkų) tarmės kalbinius faktus¹³. Iš karto ten galime pastebėti: 1) nėra palatalinių priebalsių *š, ž, r* porų, pvz., *panašai* „panašiai“, *neš'o:ja* „nešioja“, *jiej.pasr'a:šė*: „jie pasirašė“, *šis* „šis“; *grá:uža* „graužia“, *sužar.cie* „sužerti“, *žu:r'ε:k* „žiūrėk“, *n'uvežε*: „nuvežė“, *gelaž'inis* „geležinis“; *'a:ra* „aria“, *rai·ka* || *rei·ka* „reikia“, vns. vtn. *kar'ɨ* „kare“; 2) yra s, z, l depalatalizacija prieš e tipo priešakinius balsius, pvz., *s'a:nas* „senas“, *p'usε*: „pusė“, *su'p'usɨ* „su puse“; *palá:ido* „palėido“, *l'a:das* „ledas“, *mi.l'ε:jau* „mylėjau“, vns. įng. *kumel'ɨ* „kumele“, *sk'i:ly:* „skylė“; 3) yra dalinė lūpinių p, b, m, v depalatalizacija, pvz., *p'ε:das* „pėdas“, *bε:d'a* „bėda“, *m'ε:šlas* „mėšlas“, *mεs* „mes“, *s'a:ma* „semia“, dgs. gal. *vε:ci:kl'as* „vėtykles“.

Su priebalsių depalatalizacija susijęs po jų einančių balsių (daugiausiai priešakinių) užpakalėjimas ir žemėjimas, pvz.: *i: > i**:, *ɨ:*; *i > I*, *ɨ*; *ie > Ie*; *e: > ɛ:*, *ε:*; *κ >*

¹⁰ Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966. P. 147.

¹¹ Otrębski J. Udział Jaćwingów w ukształtowaniu języka polskiego // ABS 1964. T. 1. S. 209.

¹² Būga K. RR III, 790; Савукина Б. К проблеме западнобалтийского субстрата в юго-западной Литве // Baltistica. 1966. T. 1(2). 172; Vanagas A. Op. cit. P. 20.

¹³ Buch T. Mundartliche Entpalatalisierungserscheinungen im Litauischen // ABS 3, 1966, 33–36, Hasiuk M. Fonologia litewskiej gwary sejneńskiej. Poznań, 1978. S. 20, 53 ir kt.; Hasiuk M. Depalatalization of Consonants in the Lithuanian Dialect of Sejny // Lingua Posnaniensis. 1980, 99–103.

>ε, a; κ:>ε:, a:.. Ryškesnis depalatalizacijos procesas pastebimas pietinėse lietuvių tarmėse, nors jo silpnesnis laipsnis yra žinomas žemaičių ir kitose aukštaičių tarmėse¹⁴. Priebalsių kietinimą aptinkame ir Prūsų lietuvių tarmėse¹⁵.

Lietuvių tarminės medžiagos gretinimas su prūsų kalbos tekstais rodo, kad šioje kalboje buvo kietinami tie patys priebalsiai kaip ir pietų aukštaičių tarmėje: *Same*, *semme* „žemė“, *Assaran* „ežeras“, *Assanis* „ruduo“, *Raples* „replės“, *Crausy* „kriaušė“, *Ladis* „ledas“, *Pelanne* „pelenai“, *muso* „musė“, *Bah*, *bha*, *bhæ* „bei“¹⁶. Tas procesas galėjo labiau pasireikšti prūsų kalboje ir apimti daatinius priebalsius *t*, *d*, *n*. Tai rodo tokių žodžių rašyba: *Towis*, *thaus* „tėvas“, *Podalis* „puodelis“, *Nadele* „sekmadienis“, *Ponadele* „pirmadienis“.

Lūpinių priebalsių kietinimas yra aiškiai matyti iš Lenkų–jotvingių žodynėlio, pvz., *pank* „penki“, *upa* „upė“, *barnaj* „vaikai“, *bat* „bet“.

Depalatalizacijos procesas vienur pasireiškė labiau, kitur – mažiau. Taigi priebalsių kietėjimas lietuvių tarmėse ir prūsų kalbos paminkluose atsekamas ir jotvingių kalboje.

THE PROBLEM OF RECONSTRUCTING THE YATVINGIAN LANGUAGE

Summary

The occurrence of the diphthong [ei] and of the consonants [s] and [z] is assumed as characteristic of the Yatvingian language. The same two features are also peculiar to Old Prussian. In the Lithuanian language we find [ie], [š], and [ž] as the respective counterparts.

What we propose for the characterization of Yatvingian is to take into consideration the possibility of the depalatalization process which the following phenomena found in the Lithuanian dialect of *Seinai* (Polish *Sejny*) testify to: (1) the occurrence of the consonants [š, ž, r] without their

* Šiame straipsnyje taip žymimas balsis tarp *i* ir *u*.

¹⁴ Urbanavičiūtė Z. Kai kurie rytinių lietuvių kalbos tarmių fonetikos dalykai // *Kalbotyra*. 1962. T. 4. P. 151–158; Urbanavičiūtė Ž. Priebalsiai *l, r, s, (z?)* prieš negalūninius *ė, en* lietuvių kalbos tarmėse // *Kalbotyra*. 1970. T. 21. P. 75–87; Urbanavičiūtė Ž. Priebalsių kietinimas lietuvių kalbos tarmėse // *Kalbotyra*. 1971. T. 23(1). P. 55–70; Urbanavičiūtė Z. Priebalsiai *l, r, s, z* prieš žodžio galo *e* aukštaičių tarmėse // *Kalbotyra*. 1974. T. 25 (1). P. 73–80; Urbanavičiūtė Z. Kietieji ir minkštieji priebalsiai lietuvių literatūrinėje kalboje ir tarmėse // *Baltistica*. 1970. T. 6 (1). P. 61–65.

¹⁵ Urbanavičiūtė Ž. Priebalsių kietinimas Prūsų Lietuvos tarmėse // *Baltistica*. 1970. T. 6(2). P. 147–166.

¹⁶ Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. V., 1966. T. 2. 1981.

palatal counterparts; (2) partial depalatalization of [s, z, l] only before front vowels; (3) partial depalatalization of labial consonants [p, b, m, v].

The depalatalization of the consonants enumerated under (1), (2) and (3) is connected with the centralization and lowering of the following front vowels [i:], [i], [ie], [e:], [ɤ], [ɤ:].

The phenomenon of depalatalization is also known today in some other Lithuanian dialects. Some spellings found in Old Prussian texts point to depalatalization having occurred in this language. In the Polish-Yatvingian vocabulary, discovered in 1983, there is also evidence of depalatalization of labial consonants.